

Η Κοινωνική Ανθρωπολογία και η αναγνώριση της εγχώριας γνώσης

MICHAEL HERZFELD

*Κυρία αντιπρύτανη, κυρία κοσμήτορα,
αγαπητοί φίλοι και συνάδελφοι,
κυρίες και κύριοι,*

Η ΤΙΜΗ που μου κάνετε σήμερα με συγκινεί για πολλούς και σοβαρούς λόγους. Πρώτα, γιατί συμβαίνει σ' αυτόν τον τόπο, στην Κρήτη, το χώρο των πιο γνωστών μου ερευνών και ειδικότερα στο Ρέθυμνο όπου έχω διεξαγάγει δύο μεγάλες έρευνες και είναι η πρωτεύουσα του νομού στον οποίο έγινε η πιο μακρόχρονη επαφή με τους ορεσίβιους κτηνοτρόφους και αγρότες. Ένας άλλος λόγος είναι ότι είχα την καλή τύχη να γνωρίσω το Πανεπιστήμιο Κρήτης, τους καθηγητές, το προσωπικό της Βιβλιοθήκης και τους φοιτητές του εδώ και πολλά χρόνια. Ένας ακόμη λόγος είναι το γεγονός ότι στο πρόσωπό μου αναγνωρίζεται ότι ένας ξένος μπορεί να προσθέσει κάτι χρήσιμο στις εγχώριες γνώσεις που υπάρχουν ήδη. Επιπλέον, θα έλεγα ότι για μένα προσωπικά είναι ιδιαίτερα συγκινητικό να βλέπω τόσους παλιούς μου φίλους απόψε, γεγονός που με τη σειρά του ξυπνάει και αναμνήσεις εκείνων οι οποίοι, δυστυχώς, έχουν φύγει πλέον απ' τον κόσμο. Ανάμεσα σ' αυτούς –αξίζει να υπενθυμίσω– είναι άνθρωποι από το χωριό στο Μυλοπόταμο όπου για πρώτη φορά συνάντησα το φαινόμενο της ζωοκλοπής. Ήταν ήδη ηλικιωμένοι όταν τους γνώρισα και, με υπομονή και στοργή, μου άνοιξαν τα άγραφα βιβλία των γνώσεων και της σοφίας τους, μιας σοφίας που βασιζόταν όχι μόνο στις αλληπάλληλες και πλούσιες εμπειρίες τους αλλά και στη, συχνά εκπληκτική, οξυδέρκεια με την οποία ανέλθαν αυτές τις εμπειρίες στα συμφραζόμενα της καθημερινότητας που ζούσαν. Χρωστάω μια, όχι ασήμαντη, μερίδα των θεωρητικών μου

εφοδίων σ' αυτούς τους ανθρώπους. Έτσι, αποφάσισα να ξεκινήσω απόψε με την έκφραση της ευγνωμοσύνης μου για τον πνευματικό και συναισθηματικό πλούτο που μου χάρισαν.

Όταν εκδόθηκε το βιβλίο μου για την «ποιητική του ανδρισμού», το 1985, ήταν σχετικά ασυνήθιστη η ιδέα ότι άνθρωποι με τυπικά λίγες επιστημονικές γνώσεις και χωρίς πανεπιστημιακή μόρφωση μπορούσαν να θεωρηθούν παραγωγοί θεωριών. Κάποιοι, πιθανόν, θα φοβόντουσαν, φαντάζομαι, μην τυχόν και υπονομευθεί η δική τους ακαδημαϊκή δόξα: αν οι κτηνοτρόφοι των κρητικών βουνών παρήγαγαν θεωρητικές ιδέες, τι θα γινόταν άραγε με το προνομιούχο γόητρο του διανοουμένου; Ο σκοπός μου, ωστόσο, δεν ήταν να υπονομεύσω το σεβασμό που συνηθίζουν να δέχονται οι ακαδημαϊκοί εξαιτίας της πνευματικής τους δράσης. Ούτε ήθελα να μειώσω τη σημασία της ειδικευμένης παιδείας και γνώσης του επιστήμονα. Κάθε άλλο: επιμένω ότι, στα συμφραζόμενα της ακαδημαϊκής ζωής αλλά και του ρόλου των επιστημόνων στο δημόσιο βίο, μια από τις μεγαλύτερες απειλές που αντιμετωπίζει η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία σήμερα είναι η περιφρόνηση την οποία οι υποστηρικτές του νεοφιλελευθερισμού και του φασισμού, έστω επιφανειακά και για διαφορετικούς λόγους, επιδιώκουν να καλλιεργήσουν στο ευρύ κοινό απέναντι στους επιστήμονες γενικά. Είναι καθήκον και υποχρέωσή μας να αγρυπνούμε διαρκώς για να καταπολεμήσουμε τη φθορά που αντιμετωπίζουν τα σημερινά πανεπιστήμια στο όνομα των λεγόμενων «μεταρρυθμίσεων» και της εξίσου απατηλής ρητορείας της «κοινής λογικής».

Αν επιμένουμε στο δικαίωμα του επιστήμονα να ζητάει σεβασμό από το κοινό, ο επιστήμονας με τη σειρά του έχει μια όχι μικρότερη υποχρέωση και να αναγνωρίζει και να σέβεται την πραγματική και υπαρκτή σοφία όπου κι αν τη συναντάει – και αυτό μάλιστα χωρίς την ασφυκτική συγκατάβαση του εξωτισμού που πολύ συχνά χαρακτηρίζει τη στάση της αστικής μεσαίας τάξης απέναντι στους κατοίκους της υπαίθρου. Θυμάμαι πολύ καλά όταν μια μέρα κατέβηκα στο Ηράκλειο για ψώνια και μιλούσα μ' ένα μπακάλη της πόλης για την παραμονή μου σ' ένα χωριό του Άνω Μυλοποτάμου, λέγοντάς του ότι ενδιαφερόμουν ιδιαίτερα για τη διεξαγωγή των εκλο-

γών στο χωριό, εκείνος μου απάντησε, σαστισμένος, ότι δεν ήξερε καν ότι είχαν εκλογές σε εκείνο το χωριό! Θα μιλήσω παρακάτω για την επίδραση αυτής της βαθιά ριζωμένης κοινωνικής στάσης επάνω στη σχέση Κράτους–πολιτών, με δεδομένο ότι οι επίσημοι φορείς του Κράτους τροφοδοτούνται κυρίως από την αστική μεσαία τάξη. Προς το παρόν, αρκεί να επισημάνω απλώς ότι είναι πολύ δύσκολο να ζητάει κάποιος σεβασμό προς τις αξίες και τις πνευματικές ικανότητες ανθρώπων τους οποίους το κατεστημένο έχει συνηθίσει πλέον να θεωρεί πρωτόγονους και αγριάνθρωπους.

Στο σημαντικό έργο της αντιμετώπισης τέτοιων προκαταλήψεων –γιατί γι’ αυτό ακριβώς πρόκειται– ο κοινωνικός ανθρωπολόγος μπορεί να συνεισφέρει κάποια χρήσιμα εργαλεία. Είναι εκείνος ο οποίος, προπαντός λόγω μεθοδολογίας αλλά και επαγγελματικής δεοντολογίας, έχει ζήσει ανάμεσα στους ανθρώπους που περιγράφει στα συγγράμματά του. Τους γνωρίζει και, αν του επιτρέπουν μια τέτοια σχέση, τους γνωρίζει πάρα πολύ καλά. Τους θεωρεί φίλους του ελπίζοντας και εκείνοι να θρέφουν τα ίδια αισθήματα απέναντί του. Αντί για τη θετικιστική αυταπάτη της αντικειμενικότητας (που απαιτεί αποστασιοποίηση απ’ το αντικείμενο της έρευνας και γι’ αυτό περιορίζει την εμβέλεια και τον πλούτο των πληροφοριών που μπορούν να συλλεχθούν), ο κοινωνικός ανθρωπολόγος μπορεί να επικαλεστεί την οικειότητα των σχέσεων που έχει με τις πηγές του, τη μακρόχρονη παραμονή του και τις τόσες ευκαιρίες που διαθέτει να συγκρίνει και να αναλύει τις κάποτε αντικρουόμενες πληροφορίες που μαζεύει. Συγχρόνως, με την καθημερινή εμπειρία μαθαίνει να σέβεται τις παρατηρήσεις και τις αναλύσεις που του προτείνουν οι φίλοι του στην κοινωνία που μελετάει. Δεν προσπαθεί μόνο να καταλάβει αυτό που του λένε, αλλά προσέχει και όσα λένε μεταξύ τους, ελπίζοντας να φτάσει έτσι σε μια εποικοδομητικά συγκριτική οπτική. Δέχεται ακόμη και να διαφωνεί μαζί τους –για την ηθική, τα πολιτικά, την ιστορία, γενικά για οτιδήποτε συνιστά το περιεχόμενο των καθημερινών επαφών του μαζί τους– γιατί το να μη δέχεται να εκφράζει γνώμες που δηλώνουν την ταυτότητά του δεν είναι πράξη φιλίας ούτε πράξη σεβασμού, αλλά αντίθετα αποτελεί σκέτη

συγκατάβαση. Αν διαφωνεί μαζί τους, τους το λέει, και εξηγεί τους λόγους του. Με λίγα λόγια, δηλαδή, συζητάει μαζί τους, όσο γίνεται, επί ίσοις όροις. Αυτό, για τον ευσυνείδητο κοινωνικό ανθρωπολόγο, σημαίνει σεβασμός.

Κατά την πορεία της διαδικασίας εμβάθυνσης των σχέσεών του με τους κατοίκους, ο ανθρωπολόγος διακρίνει όψεις της καθημερινής συζήτησης που έχουν και πραγματικές και αφηρημένες διαστάσεις. Στο παρελθόν, όλα αυτά αποτελούσαν μέρη του «αντικειμένου» της μελέτης του. Ακόμη και τα πιο αφηρημένα σχόλια θεωρήθηκαν «δεδομένα» κατάλληλα για ανάλυση απ' τον επιστήμονα ανθρωπολόγο και μόνο. Ενώ φυσικοί και χημικοί είχαν ήδη αρχίσει να χρησιμοποιούν τον όρο «κοσμολογία» για να περιγράψουν τη δική τους κοσμοθεωρία, οι κοινωνικοί επιστήμονες, τυφλωμένοι ίσως από τη ρητορεία της θετικιστικής επιστημονικότητας, άργησαν να κάνουν το ίδιο, κρατώντας τον όρο «κοσμολογία» για τις προφανώς εξωτικές αντιλήψεις για το σύμπαν. Δεν θέλω να πω ότι, χαρακτηρίζοντας ως θεωρίες τις ιδέες για τη *σημασία* που συνάντησα στο Μυλοπόταμο, ήμουν πρωτοπόρος. Εκείνη την εποχή, όμως, ο αριθμός των ανθρωπολόγων που αναγνώριζαν συνειδητά την εγχώρια θεωρητικότητα ήταν αρκετά περιορισμένος, παρόλο που το πιο βασικό ανθρωπολογικό πιστεύω ήταν (και παραμένει) το ότι όλοι οι άνθρωποι χαίρουν λίγο-πολύ των ίδιων πνευματικών ικανοτήτων.

Αυτό που ξεχωρίζει τον ανθρωπολόγο από τους κατοίκους είναι απλώς θέμα διαφορετικών στόχων. Ο ανθρωπολόγος είναι, καταρχήν, επιστήμονας. Δεν εννοώ ότι εκείνο που παράγει είναι εξ ορισμού «ανώτερο» αφού είναι αφηρημένο, αλλά ότι είναι συνδεδεμένο με συγκεκριμένους πνευματικούς σκοπούς. Όπως ο γιατρός, ο οποίος πρέπει να κατέχει τις απαιτούμενες τεχνικές γνώσεις για να μπορέσει να φτάσει σε μια ορθή διάγνωση και να γράψει την κατάλληλη συνταγή για φάρμακα, έτσι κι ο ανθρωπολόγος χρειάζεται τις ειδικευμένες γνώσεις που του επιτρέπουν να αναλύει τη συγγένεια και τις μικροπολιτικές διασυνδέσεις, δηλαδή, μεταξύ άλλων, τις διάφορες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί και δεν πρέπει να αναγνωρίζει παράλληλες ικανότητες,

συνταιριασμένες σε διαφορετικά πολιτισμικά και επαγγελματικά πλαίσια, σε ανθρώπους που πολύ πιθανόν ούτε καν γνώριζαν τι θα πει «κοινωνική ανθρωπολογία» πριν τον γνωρίσουν.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο σεβασμός που υποτίθεται ότι είναι βασικός συντελεστής της ανθρωπολογικής δεοντολογίας εξαρτάται από μια δομικά ακόμη βασικότερη αρχή, αυτήν της *αμοιβαιότητας*. Τέτοιο πρότυπο είχε εξέχουσα σπουδαιότητα ήδη από την εποχή του Marcel Mauss, του μεγάλου Γάλλου κοινωνιολόγου, ο οποίος, με το γνωστό «Δοκίμιο για το Δώρο», άνοιξε το δρόμο και για την αναγνώριση από τον Αμερικανό ανθρωπολόγο Marshall Sahlins της *αρνητικής αμοιβαιότητας*. Τέτοιου είδους αμοιβαιότητα εμφανίζεται στις πράξεις κλοπής, που, αφού ανιχνεύσουμε τη λογική τους στις κτηνοτροφικές κυρίως κοινωνίες, ανακαλύπτουμε συχνά ότι οδηγούν σκόπιμα στη δημιουργία αμοιβαίων σχέσεων φιλοξενίας, βοήθειας και φιλίας. Με άλλα λόγια, η αρχικά αρνητική, προφανώς, αμοιβαιότητα μεταμορφώνεται σταδιακά στην *ισορροπημένη αμοιβαιότητα*.¹ Όσοι γνωρίζουν τις ορεινές περιοχές της δυτικοκεντρικής Κρήτης δεν είναι δυνατό να μην καταλάβουν πού μας οδηγεί η συζήτηση!

Στο βιβλίο μου για την ποιητική του ανδρισμού, επισήμανα το γεγονός ότι η ζωκλοπή στον Άνω Μυλοπόταμο αποσκοπεί στην εδραίωση φιλικών και ωφέλιμων σχέσεων μεταξύ βοσκών.² Προσπάθησα επιπλέον ν' αποδείξω ότι στα παλαιότερα χρόνια οι χωριανοί δικαιολογούσαν τις επιδρομές τους σε περιουσίες πλούσιων κατοίκων της πεδιάδας με το πρόσχημα ότι, για να είναι τόσο πλούσιοι, θα είχαν σίγουρα και εκείνοι κλέψει αμείλικτα από τους φτωχούς ορεσίβιους, άρα η αρχή της αμοιβαιότητας υπαγόρευε την υλική κατά σειρά εκδίκηση. Σ' αυτή την περίπτωση, ένα κοινωνικό ιδεολόγημα γίνεται δικαιολογία η οποία, ενώ θα μπορούσε να αμφισβητηθεί από το θύμα, επιτρέπει ωστόσο στους κλέφτες να κρατάνε σχετικά ήρεμη τη συνειδήσή τους, τουλάχιστον επιφανειακά. Ωστόσο, στην περίπτωση πραγματικά αμοιβαίων κλοπών μεταξύ ισότιμων κτηνο-

---

1 Βλ. Mauss 1999, Sahlins 1972.

2 Herzfeld 2012a, κυρίως σελ. 210-251.

τρόφων, μπορούμε να πούμε ότι πολύ συχνά ο σκοπός και των δύο είναι ο ίδιος: η σύναψη συμμαχίας, που θα βοηθήσει ενδεχομένως τον ανερχόμενο νεαρό βοσκό να δικτυωθεί· ενώ, ο μεγαλύτερος σε ηλικία βοσκός, προβλέποντας τη σταδιακή φθορά των δυνάμεών του, επιδιώκει να έχει «φίλους» που θα τον υποστηρίξουν στη φάση της παρακμής. Όταν λοιπόν οι δύο πλευρές κατέχουν την ίδια περίπου ισχύ, η προσωρινή απώλεια μπορεί – συχνά με τη βοήθεια προηγούμενων θυτών ή θυμάτων – να μετατραπεί σε πράξη θάρρους που ενισχύει ταυτόχρονα και το κοπάδι του βοσκού και το γόητρό του, και συγκεκριμένα τη φήμη ότι είναι *καλ' άντρας*, δηλαδή ότι ξέρει να εντυπωσιάζει με παραστάσεις ανδρειοσύνης που ενισχύουν την εικόνα που θέλει να προβάλλει.

Αλλά τι να πούμε για εκείνους που δεν έχουν «κόζι», όπως συνηθίζουν να λένε οι κτηνοτρόφοι, δεν έχουν δηλαδή την εξουσία που πηγάζει από γερό δίκτυο συμμάχων, από πλούτο ή από πολιτικούς προστάτες; Σε μια γενικά θετική κριτική του βιβλίου μου, ο αείμνηστος Πήτερ Λοϊζος αναρωτήθηκε ποιες είναι οι επιπτώσεις ενός τέτοιου συστήματος για τους φτωχούς και τους αδύνατους, δηλαδή για όσους δεν είχαν την ικανότητα ή τα υλικά και κοινωνικά μέσα να αντισταθούν στους δυνατούς κλέφτες.³ Νομίζω τώρα, με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων αναθεώρησης των αρχικών σκέψεων, ότι είχε δίκιο. Επιπλέον θα έλεγα ότι η σχετικά μικρή ανισότητα που συνεπάγονται τέτοιες σχέσεις αναπαράγει την πολύ μεγαλύτερη και πιο καταπιεστική ανισότητα που διαιωνίζουν οι πελατειακές σχέσεις.

Σήμερα, είναι πλέον δύσκολο να δικαιώσει κανείς τις βίαιες πράξεις κατά αθώων με δικαιολογία την προϋπόθεση της γενικής ενοχής τους, εξαιτίας δηλαδή της ταυτότητάς τους ως πλούσιων ανθρώπων. Επιπλέον, οι χωριανοί ζουν σήμερα σε μια κοινωνία η οποία τους προσφέρει πολλές εναλλακτικές μορφές συμπεριφοράς, ώστε να μην είναι πλέον δυνατό (ή τουλάχιστον αποδεκτό) να λένε ότι δεν είχαν τη δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής. Αυτό δεν σημαίνει καθόλου ότι οι Αρχές συμπεριφέρονται πάντα σωστά. Αντίθετα, αν αληθεύουν φήμες που ακούστηκαν πρόσφατα για συνεργασία κακούργων και

3 Loizos 1986, 399.

αστυνομικών, θα ήταν μεγάλη προδοσία των ηθικών αρχών και των δύο πλευρών. Απ' την άλλη, και η τακτική της επιδρομής που οδηγεί σε μια συλλογική αναμέτρηση κατοίκων και αστυνομίας επιδεικνύει μια καταστρεπτική άγνοια και έλλειψη ευαισθησίας –ίσως και μια αδιαφορία– για τις ηθικές αρχές των κατοίκων. Ωστόσο θα μπορούσαμε να πούμε, επίσης, συμφωνώντας με ορισμένους διακεκριμένους ζωοκλέφτες που είχα γνωρίσει, ότι όσοι κλέβουν για καθαρά εμπορικούς σκοπούς υπονομεύουν τη θεσμικά πλέον καθιερωμένη έννοια της αμοιβαιότητας. Καθώς, στη θέση της απόκτησης εκτεταμένων και καλών κοινωνικών σχέσεων, η αποκλειστικά εμπορική ζωοκλοπή καταστρέφει την αμοιβαιότητα, εφόσον αποτελεί μονόδρομο που δεν προσφέρει στο θύμα καμιά ευκαιρία ανταπόκρισης.

Βέβαια, θα ήταν εύκολο να ισχυριστούμε επίσης ότι η εμφάνιση όλο και περισσότερων κρουσμάτων τέτοιας συμπεριφοράς είναι το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης. Τα πράγματα ωστόσο δεν είναι τόσο απλά. Πρέπει προπαντός να αναρωτηθούμε: πρόκειται για μια πραγματική εξήγηση του φαινομένου ή απλά για μια στερεότυπη αυτοδικαιολόγηση, ανάλογη, στα συμφραζόμενα της εποχής μας, με εκείνη της αμοιβαιότητας που «εξηγούσε» παλαιότερα τις επιδρομές κατά των πλουσίων;

Όταν κάποιοι Έλληνες φίλοι προσπαθούν να επικαλεστούν το στερεότυπο της ρωμαϊκής διαφθοράς, επιδιώκοντας έτσι να απαλλαγούν από την ευθύνη να αλλάξουν την κατάσταση ή να ξεφορτωθούν οποιαδήποτε αίσθηση υπευθυνότητας, εγώ απαντώ ότι, ως ξένος, δεν θα επέτρεπα στον εαυτό μου να μιλάω έτσι για τους Έλληνες! Το ίδιο νομίζω συμβαίνει και με την επιστράτευση της αυτοδικαιολόγησης με βάση την παγκοσμιοποίηση. Υποτίθεται ότι εκείνο που παγκοσμιοποιείται είναι η αγορά, που αμείλικτα εξαπλώνεται και επεκτείνεται σ' όλους τους πολιτισμούς του κόσμου· και ότι, εφόσον μόνο το χρήμα μιλάει, μόνο οι ηλίθιοι και οι αγαθοί θα προσπαθούσαν να συμπεριφέρονται με διαφάνεια και εντιμότητα. Και αυτή η στάση επικαλείται, με τη σειρά της, το στερεότυπο του πονηρού και καταφερτζή Ρωμιού, ώστε να καλυφθούν με το πέπλο της παραδοσιακότητας κάθε είδους κλοπές και ατιμίες. Όσοι τους κατηγορούν δεν

δέχονται τέτοιες εξηγήσεις, και εκείνο που περνάει για «παράδοση» στη ρητορεία των κακούργων εμφανίζεται αντίθετα ως τοπικισμός (ή ψευδοτοπικισμός) στα λόγια όσων τους καταδικάζουν.

Η αλήθεια για την επιβίωση ορισμένων τυπικά παράνομων συνηθειών, όπως είναι η ζωοκλοπή και η βεντέτα, είναι ότι αυτές τις πράξεις τις διατήρησαν όσοι πολιτικοί αγόραζαν ψήφους με τη γνωστή μέθοδο των βαπτίσεων και των ιεραρχικών ανταλλαγών (ψήφων αντί δικαστικής απαλλαγής, π.χ.). Ο ρόλος των πολιτικών παραγόντων στη διατήρηση της παρανομίας αποτελεί βασικό στοιχείο του συστήματος πατρωνίας το οποίο, επιπλέον, διατήρησε επί αιώνες και τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των κτηνοτρόφων αφενός και του πολιτικού και εμπορικού κόσμου αφετέρου. Αφού ήταν ιδιαίτερα οι ίδιοι πολιτικοί που βοούσαν κατά της ζωοκλοπής στη Βουλή και στη δημοσιογραφία ενώ παράλληλα την ενίσχυναν, δεν πρέπει να εκπλησσόμαστε όταν οι κτηνοτρόφοι βλέπουν με πικρό κυνισμό τη ρητορεία των πολιτικών παραγόντων σχετικά με την αποκατάσταση της τάξης στην ορεινή Κρήτη. Αντίθετα, θα έλεγα ότι αυτή η κατάσταση εξυπηρετεί τους εμπορικούς ζωοκλέφτες, γιατί τους δίνει την ευκαιρία να διεκδικούν την ίδια ελευθερία, να υπονομεύουν διαρκώς τους νόμους του Κράτους. Με άλλα λόγια, η συμπεριφορά των πολιτικών ενίσχυσε εκείνους ακριβώς τους θεσμούς που φέρνουν τους ορεσίβιους κτηνοτρόφους σε αντιπαράθεση με τους επίσημους νόμους του Κράτους, ενώ, συγχρόνως, επέτρεπε στους πολιτικούς να συνεχίζουν να ασκούν την εξουσία τους επάνω σε αυτούς τους σχετικά περιθωριακούς (ή περιθωριοποιημένους) πολίτες.

Σ' αυτή την ανακοίνωση, δεν είναι σκοπός μου ν' απαντήσω στο ερώτημα αν οι Ανωμυλοποταμίτες κτηνοτρόφοι έχουν ποτέ ακολουθήσει πλήρως τις ηθικές αρχές που διέπουν την «παραδοσιακή» ζωοκλοπή. Πιστεύω ότι, όπως σε κάθε κοινωνία, ορισμένοι φέρθηκαν τυχοδιωχτικά. Αυτή η τάση έχει ενισχυθεί με την όλο και επιταχυνόμενη ένταξη της τοπικής κοινωνίας στο χώρο του διεθνούς εμπορίου. Κατά παράδοξο τρόπο, ο ακραίος τοπικισμός που κάποιοι κάτοικοι επικαλούνται για να διεκδικούν το δικαίωμα να ασκούν μια δήθεν «παραδοσιακή» μορφή δράσης, δεν θα λειτουργούσε αν

δεν προϋπήρχαν και οι συνθήκες της παγκοσμιοποίησης που έχουν αναβαθμίσει υπερβολικά τη συμβολική αξία της παραδοσιακότητας.

Εκείνο που θα ήθελα να σκιαγραφήσω εδώ είναι, κατά σύνεπια, η επίδραση του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελευθερισμού στη διαδικασία των κοινωνικών σχέσεων και των συνθηκών παραγωγής. Επιπλέον, θέλω να δώσω ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο του ακαδημαϊκού περιβάλλοντος στις εξελίξεις αυτές.

Ο Jean Baudrillard⁴ χαρακτηρίζει την εποχή μας ως εποχή «ομοιωμάτων» (simulacra) της πραγματικότητας. Έτσι, η αναπαραγωγή της παραδοσιακότητας στους χώρους του διεθνούς εμπορίου καλύπτει και κρύβει τον σταδιακό διαμελισμό των κοινωνικών σχέσεων. Οι εικόνες της παράδοσης –στην Κρήτη, τα κεντητά και τα μαχαίρια με τις επιγραφές σε μορφή μαντινάδας– έχουν γίνει διακοσμητικά στοιχεία εμπορικής γραφικότητας σε πανσιόν και ξενοδοχεία. Το ίδιο και στην υπόλοιπη κοινωνική ζωή. Μπορούμε να παρατηρήσουμε τέτοια φαινόμενα, ήδη σε τρομακτικά υψηλά επίπεδα, σε πολλές χώρες του κόσμου. Μόνο τα τυπικά συμφραζόμενα, κι αυτά μεταμορφωμένα, παραμένουν σχετικά ίδια. Τα παιδιά φοιτητικής ηλικίας που παλιά πήγαιναν σ' ένα καφενείο για να διασκεδάσουν μαζί, τώρα πάνε να καθίσουν, ο καθένας ξεχωριστά, με ένα λάπτοπ ή ένα κινητό τηλέφωνο, αγνοώντας τους υπόλοιπους πελάτες. Και οι ορεσίβιοι ζωοκλέφτες δεν ενδιαφέρονται πλέον για τη σύναψη σχέσεων συμμαχίας, όσο για ένα άμεσο και γραφειοκρατικά αόρατο κέρδος. Τι έχει συμβεί, στ' αλήθεια;

Αυτό που έχει συμβεί είναι ο θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού. Ενισχύεται από τη διάδοση στερεοτυπικών «εξηγήσεων» για τη δήθεν αποτυχία της κάθε κατηγορίας ανθρώπων. Υπάρχει ένας στενός παραλληλισμός με τη συκοφαντία κάποιων Γερμανών πολιτικών που θεωρούν τους Έλληνες τεμπέληδες, ενώ υπάρχουν σαφέστατα δεδομένα που αποδεικνύουν ότι οι Έλληνες εργάζονται πολύ περισσότερες ώρες την εβδομάδα από ό,τι οι Γερμανοί.⁵ Και εκεί που οι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι οι ακαδημαϊκοί, δηλαδή οι καθηγητές πανεπιστημίων, δεν δουλεύουν (αφού δεν καταλαβαίνουν ή

4 Baudrillard 1994.

5 Π.χ. <http://www.presseurop.eu/en/content/article/1506361-lazy-greeks-neo-liberal-cliche>.

προτιμούν να μην ξέρουν πόσο χρόνο αφιερώνουμε στις διάφορες δουλειές [έρευνα, επιτροπές, κ.λπ.]), διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι καθηγητές δουλεύουν και μέχρι είκοσι ώρες την ημέρα.

Δεν είμαι φίλος των θεωριών συνωμοσίας και δεν νομίζω ότι χρειάζεται να έχουμε τέτοια προδιάθεση για να καταλάβουμε το σενάριο που διαδραματίζεται στις μέρες μας. Όπως δείχνει η ανθρωπολογική εργασία της Noelle Molé, ο νεοφιλελευθερισμός, δημιουργώντας την τρομακτική αβεβαιότητα που οι Ιταλοί ονομάζουν «*precarietà*», αναδομεί μια ταπεινωτική και ιεραρχική εξάρτηση της ασθενούς πλειοψηφίας απέναντι στους διαλεκτούς ολιγάρχες.⁶ Δημιουργείται, συγχρόνως, μια αίσθηση μοιρολατρίας που δεν ανήκει σε κάποια «παραδοσιακή» κατάσταση ζωής ή σε κάποιες εξωτικές κοινωνίες αλλά λειτουργεί ως ιδεολογικό εργαλείο για τη διατήρηση και εδραίωση της νεοσύστατης εξουσίας. Στο παρελθόν είχα εκφράσει τη γνώμη ότι δεν υπάρχει κοινωνία που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «μοιρολατρική», αλλά ότι η περιγραφή αυτή εκφράζει –αλλά και ενισχύει– μια ήδη υπάρχουσα κυριαρχία.⁷ Με αυτή τη λογική, οι μοιρολάτρες είναι εξ ορισμού «άλλοι», δηλαδή εξωτικοί άνθρωποι οι οποίοι πάσχουν, υποτίθεται, από ετερότητα· άρα, αν μπορούμε να αποδείξουμε ότι η εργατική τάξη και η «νεόφτωχη» νεολαία είναι μοιρολάτρες, δικαιολογείται, υποτίθεται, η υποταγή τους στην κυριαρχία του θετικισμού και της αμείλικτης καταπίεσης της οικονομικής αβεβαιότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο, η διαδικασία γραφειοκρατικοποίησης των πανεπιστημίων εξυπηρετεί παρόμοιους σκοπούς: όσο προσλαμβάνονται περισσότεροι γραφειοκράτες ενώ μειώνεται ο αριθμός καθηγητών (συχνά με τη δικαιολογία ότι δεν διδάσκουν επαρκή ποσοστά φοιτητών), τόσο πνίγονται οι καθηγητές σε μια εφιαλτική συσσώρευση εργασιών που τίποτα δεν έχουν να κάνουν με την παιδαγωγική ή την έρευνα. Έτσι μπαίνουν σ' ένα φαύλο κύκλο που τελικά φαίνεται να αποδεικνύει ότι οι καθηγητές είναι τεμπέληδες. Μαζί μ' αυτή τη διαδικασία, και εξαιτίας των ίδιων εξελίξεων, το πανεπιστήμιο μετατρέπεται σε εργοστάσιο δεδομένων αντί για χώρο ελεύθερης σκέψης όπως ήταν ο παλιός σκοπός του. Τέτοια στάση και

6 Molé 2012.

7 Herzfeld 1987, 36-39.

τέτοια πολιτική χαρακτηρίζουν τη σημερινή μορφή εξουσίας που δεν θέλει να αντιμετωπίσει την κριτική και τις επιπτώσεις της. Ίδια είναι και η λογική που «επιτρέπει» σε Γερμανούς παρατηρητές να χαρακτηρίζουν τους Έλληνες τεμπέληδες σε σύγκριση με τους Δυτικοευρωπαίους, και επιτρέπει σε ορισμένους πολιτικούς να καταλογίζουν στους ορεσίβιους Κρητικούς ευθύνες για πράξεις που οι ίδιοι πολιτικοί προφανώς υποθάλλουν συστηματικά.⁸

Η σύγκριση με τους ορεσίβιους κτηνοτρόφους –ή ακόμη και με τους κατοίκους μιας μικρής κοινότητας στη Μπανγκόκ της Ταϊλάνδης που αντιστέκεται εδώ και πάνω από δύο δεκαετίες στις προσπάθειες των Αρχών να τους διώξουν με συλλογική έξωση⁹– δεν είναι ούτε αστεία ούτε τυχαία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για χώρους όπου οι άνθρωποι μπορούν να κρίνουν την εξουσία, να της καταλογίσουν ευθύνες, και να θέσουν σε αμφισβήτηση τα απόλυτα και αποκλειστικά δικαιώματα που επιδιώκει να έχει. Δεν είναι απλή συγκυρία ότι όλα αυτά που έχω αναφέρει συμπίπτουν χρονολογικά, όπως συμπίπτουν και με την εμφάνιση όλο και περισσότερων κινημάτων αστικής και κοινωνικής αντίστασης. Όταν μιλάμε για εκείνο που οι Γερμανοί αποκαλούν *Zeitgeist*, δηλαδή το πνεύμα της εποχής, μιλάμε για πράγματα τα οποία, στη μεγάλη τους πλειονότητα, είναι επιπτώσεις παγκοσμίως κοινών συνθηκών. Η εσκεμμένη αβεβαιότητα της εργαζόμενης νεολαίας, όπως την κατασκευάζει ο νεοφιλελευθερισμός και η υπονόμευση παλαιών συστημάτων αμοιβαιότητας (έστω και αν αυτή παίρνει την επιφανειακά αρνητική μορφή της αμοιβαίας κλοπής), είναι αποτελέσματα μιας και μόνο διαδικασίας: του διαμελισμού δηλαδή των σχέσεων κοινωνικής αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας έτσι ώστε να ελέγχει τα πράγματα το καθαρά εμπορικό και κερδοσκοπικό ιδεολόγημα της αγοράς. Όποιος υποστηρίζει, επιπλέον, ότι στην περίπτωση της ζωοκλοπής το έδαφος το προετοίμασε η πολιτική πατρωνία, ιδιαίτερα των πιο συντηρητικών πολιτικών παρατάξεων, θα με βρει εντελώς σύμφωνο. Αλλά τότε πρέπει να προσθέσουμε ότι η πολιτική πατρωνία –η οποία άλλωστε γνώρισε

---

8 Βλ. π.χ. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/1400429/?iid=2> (*Τα Νέα*, 23 Σεπτ. 2008).

9 Herzfeld 2012b.

μια εντυπωσιακή ανάπτυξη μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα το 1974– ήδη προμήνυε το ηγεμονικό σύστημα με το οποίο ενώθηκε σταδιακά μέσα στα ελληνικά συμφραζόμενα. Αποτέλεσμα της συγκεκριμένης διαδικασίας είναι ότι αυτή η τοπική οικονομία και η τοπική πολιτική ενώνονται σήμερα με ένα παγκοσμιοποιημένο πλέον σύστημα πολιτικο-οικονομικού ελέγχου που δεν διστάζει να υποδουλώσει ολόκληρες χώρες στα συμφέροντά του – πολλές φορές μάλιστα στο όνομα της διαφάνειας, της πολιτικής εντιμότητας και των δήθεν διεθνών αξιών της καταδίωξης της διαφθοράς. Εσείς που είστε Έλληνες πολίτες, με τους οποίους μάλιστα έχω διαφωνήσει στο παρελθόν επειδή θεωρούσα τα περί ξένου δακτύλου παρανοϊκά δείγματα συνωμοτικών θεωριών της ιστορίας, γνωρίζετε πολύ καλά –τραγικά καλά, θα έλεγα– πόσο καταστρεπτική για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπορεί να καταντήσει μια τέτοια εκστρατεία.

Φυσικά δεν επιχειρώ να ισχυριστώ ότι δικαιολογείται η πολιτική διαφθορά, άσχετα αν θίγει τη διεξαγωγή ζωοκλοπής ή τη μεταχείριση μιας ολόκληρης εθνικής οικονομίας. Απλώς παρατηρώ. Η παρατηρητικότητα όμως του κοινωνικού ανθρωπολόγου είναι η διάσταση εκείνη της εργασίας του που τον βάζει στο στόχαστρο οποιουδήποτε πολιτικού κινήματος επιχειρεί να επιβάλει διακρίσεις και προκαταλήψεις στην κοινωνία. Ασχέτως αν μιλάμε για φασισμούς ή για τον νεοφιλελευθερισμό –ακόμα και για τις καλές προθέσεις εκείνων που υποστηρίζουν (μάλλον συγκαταβατικά) την αρχή της πολιτισμικής ποικιλομορφίας υπό τον όρο ότι δεν θα χρειαστεί να μοιραστούν τους ίδιους χώρους με ανθρώπους διαφορετικής πολιτισμικής ή φυλετικής ταυτότητας–, για όλους αυτούς τους ανθρώπους η Κοινωνική Ανθρωπολογία αποτελεί μια απειλητική πρόκληση. Δεν είναι τυχαίο ότι εδώ και καιρό οι λεγόμενοι Χρυσανγίτες τα βάζουν με τους ανθρωπολόγους, γιατί η ιδεολογία τους δεν ανέχεται την ετερότητα ενώ ο Κλάδος μας την αποδέχεται και τη γιορτάζει.

Το στερεότυπο του Κρητικού πολεμιστή, του αγνού αλλά και πολεμοχαρούς προστάτη βασικών ηθικών αρχών, σε περιόδους εθνικής ανάγκης (π.χ., στους πολέμους) εξυπηρέτησε καλά τους

σκοπούς της πολιτικής ηγεσίας. Αυτό όμως δεν εμπόδισε καθόλου τους ίδιους ηγέτες να τιμωρούν τους ορεσίβιους κατοίκους για την ανυποταξία τους σε καιρούς σχετικής ειρήνης, αναπαράγοντας έτσι την παλαιότερη διαδικασία εκκαθαριστικής «ειρηνοποίησης» της «κλεφτουριάς». Κάθε άλλο. Όσοι είναι χρήσιμοι σε στιγμές συλλογικού συναγερμού συχνά καταντούν ενοχλητικοί –άρα και θεμιτά θύματα κάθαρσης– όταν η ειρήνη ανοίγει τις πόρτες στην εσωτερική πολιτική αντιπαλότητα.

Η Ελλάδα, παρομοίως, ήταν χρήσιμη πηγή εργατών στα χρόνια της άνθισης του λεγόμενου γερμανικού οικονομικού θαύματος. Τώρα όμως, σε περίοδο παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, όταν δηλαδή ευνοούνται μόνο όσοι έχουν ήδη κάποια πρόσβαση στις πηγές πραγματικού πλούτου, η στάση της Γερμανίας απέναντι στην Ελλάδα έχει αλλάξει ριζικά. Και μαζί με αυτήν άλλαξε και η αίσθηση βεβαιότητας, και η Ελλάδα μπήκε σε μια φάση βαθιάς αμφιβολίας για το μέλλον, ιδιαίτερα για το μέλλον της εργαζόμενης νεολαίας της.

Σε μια τέτοια ατμόσφαιρα, ίσως δεν θα έπρεπε να εκπλησσόμαστε που η αστυνομία αποφάσισε να αντιμετωπίσει με βίαιο τρόπο τις παράνομες πράξεις κάποιων παραγόντων στα ορεινά χωριά της Κρήτης. Αλλά, όσο κατανοητή κι αν ήταν, μια τέτοια αντίδραση υπήρξε κατά τη γνώμη μου ένα τεράστιο λάθος. Όχι μόνο γιατί δείχνει ότι έχει χαθεί η γνωριμία με τις ορεινές κοινωνίες που θα είχε οδηγήσει (όπως γινόταν στο παρελθόν) σε κάποια εποικοδομητική διαπραγμάτευση της υπόθεσης, αλλά και επειδή δημιουργεί στο ευρύτερο κοινό μια εξίσου λανθασμένη, υπερβολικά γενικευμένη εικόνα της ορεινής κοινωνίας. Αφού δεν είναι όλοι ζωοκλέφτες, ούτε και όλοι οι ζωοκλέφτες συμφωνούν με τις καινούργιες εμπορικές τάσεις που ολοένα και περισσότερο διέπουν τη διεξαγωγή των επιδρομών. Έτσι δημιουργείται επιπλέον, πέραν της σκέτης άγνοιας, ένα αρνητικό και παραπλανητικό στερεότυπο, μια προκατάληψη, όπως αυτά που στο παρελθόν οδήγησαν και σε γεγονότα ολοκληρωτικής γενοκτονίας. Γιατί από τη δήθεν «επιστημονική» γενίκευση στην προκατάληψη, και από την προκατάληψη στη βία, ο δρόμος είναι δυστυχώς σύντομος. Σύντομος κι απότομος. Οι συγγενείς μου, που έζησαν το τέλος της Βαϊμά-

ρης στη Γερμανία, πού να φανταστούν ότι τα πράγματα θα κατέληγαν στην εξόντωση όσων δεν κατάφεραν να σωθούν στο εξωτερικό; Κι όμως, έτσι ήταν.

Δεν λέω ότι η αστυνομία ετοιμάζεται για την εξόντωση των ορεσίβιων Κρητικών. Κάθε άλλο, αφού μάλιστα αρκετοί αστυνομικοί κατάγονται και οι ίδιοι από τέτοια χωριά. Αλλά η ολοκληρωτική επίθεση κατά όποιας κοινωνίας δημιουργεί αντιπαραθέσεις που δεν οδηγούν ποτέ σε εποικοδομητικές λύσεις. Και αυτό που θα μπορούσε τότε να συμβεί στα βουνά της Κρήτης, θα μπορούσε επίσης να επεκταθεί σε πολύ ευρύτερες επιθέσεις κατά της ετερότητας –εθνικής, θρησκευτικής, σεξουαλικής– και κατά του κατεχοχόν επιστημονικού Κλάδου που αντιπαρατίθεται σε κάθε τέτοια τάση και πράξη. Γιατί η έλλειψη κατανόησης για την κοινωνική έννοια της ζωοκλοπής οδήγησε ήδη σε μια αναμέτρηση που δεν αποκλείεται να πάρει και πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις στο μέλλον. Η τόσο ευγενική φίμωση της πανεπιστημιακής ελευθερίας της σκέψης στο όνομα της «παραγωγικότητας» και της «καλής διοργάνωσης», οι επιθέσεις κατά των κοινωνικών επιστημών γενικότερα και η απερίσκεπτη και ανίδεη αναμέτρηση με τους ορεσίβιους Κρητικούς, όπως και τα όλο και περισσότερα επεισόδια ρατσιστικής βίας (που ενισχύεται συχνά από τη σκόπιμη αμήχανη στάση των Αρχών) αποτελούν όψεις της ίδιας γενικής κατάστασης, την οποία η παγκοσμιοποίηση εξαπλώνει και διαδίδει στον κόσμο ολόκληρο.

Δεν θα υποστήριζα ότι εμείς, οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, μπορούμε να σώσουμε τον κόσμο. Αυτά που γίνονται όμως, καθώς εντείνονται η συχνότητα της βίας στους δρόμους και η έλλειψη διαλόγου μεταξύ Αρχών και δήθεν οριακών αλλά χρήσιμων πολιτών, λειτουργούν ως βαρόμετρο προμηνύοντας την κατάσταση που ενδεχομένως θα εξελιχθεί στο εγγύς μέλλον.

Γ' αυτό, ευχαριστώ το Πανεπιστήμιο Κρήτης και το Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών για τη μεγάλη τιμή που μου απονέμουν. Χαιρετίζοντας το γεγονός ότι την τιμή αυτή την απευθύνετε στο πρόσωπο ενός κοινωνικού ανθρωπολόγου, ώστε να διαδώσετε με τον σαφέστερο δυνατό τρόπο ότι το Πανεπιστήμιο θα αντισταθεί

στη φίμωση των στόχων του και στη διάλυσή τους σε μια πληθώρα γραφειοκρατικών μικροπρεπειών· θα αντισταθεί στην παραγωγή όλο και πιο αρνητικών και επικίνδυνων στερεοτύπων, ασχέτως αν αυτά αφορούν τα πιο απομονωμένα χωριά ή ολόκληρες εθνικές ή θρησκευτικές ομάδες, και θα καταπολεμήσει κάθε κρούσμα ρατσισμού. Γιατί το Πανεπιστήμιο, το οποίο σήμερα, εξαιτίας της μυωπικής οπτικής των πολιτικών, ουσιαστικά χάνει και τα βασικά εφόδιά του, είναι ο κατεξοχήν χώρος όπου ανθίζει η ελεύθερη σκέψη. Αν αφήνουμε την εξουσία ν' αλλάξει αυτή τη βασική λειτουργία του, τότε έχουμε ήδη παραδοθεί στις δυνάμεις της καταστροφής. Μαζί, λοιπόν, στην πάλη να σωθεί η ποικιλομορφία της Ανθρωπότητας και η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των αναγκών της συλλογικής συνύπαρξης και εκείνων των προσωπικών οραμάτων. Μαζί στην εύρεση διαλόγου και κατανόησης. Μαζί στην αντίσταση στον διαμελισμό της πανεπιστημιακής ιδιοσυγκρασίας. Μαζί, καλοί μου φίλοι, στη νίκη της αληθινής φιλίας και του αμοιβαίου σεβασμού κατά της τυποποίησης, των στερεοτύπων, και της εσκεμμένης και καλλιεργημένης άγνοιας. Μαζί, άνθρωποι του Νησιού που μου έδωσε τη μεγαλύτερη ορμή της σταδιοδρομίας μου, για το μέλλον που οι πραγματικοί κλέφτες θέλουν να αφανίσουν. Μαζί, προπαντός, στην καλλιέργεια της γνώσης, της αυτοκριτικής, και της αποδοχής της τεράστιας ποικιλομορφίας, που είναι, πιστεύω, η μεγαλύτερη δόξα της Ανθρωπότητας και ενσαρκώνεται στην εφευρετικότητα και στην οξυδέρκεια που συναντάει κανείς όπου κατοικούν άνθρωποι.

Michael Herzfeld
Harvard University
herzfeld@fas.harvard.edu

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baudrillard, Jean 1994. *Simulacra and simulation*. Αγγλική μτφρ. Sheila F. Glaser. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Herzfeld, Michael 1987. *Anthropology Through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. (Ελληνική μτφρ.: *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1998.)
- _____, 2012α. *Η Ποιητική του ανδρισμού: Ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*. Αθήνα: Εκδόσεις «Αλεξάνδρεια».
- _____, 2012β. The Crypto-Colonial Dilemmas of Rattanakosin Island. *Journal of the Siam Society* 100: 209-223.
- Loizos, Peter 1986. Review of Michael Herzfeld, *The Poetics of Manhood* [αρχική αγγλόφωνη έκδοση του Herzfeld 2012α]. *Times Literary Supplement*, 4 November (issue 4332).
- Mauss, Marcel 1999. *Το Δώρο: Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*. Μτφρ. Άννα Σταματοπούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Molé, Noelle J. 2012. *Labor Disorders in Neoliberal Italy: Mobbing, Well-Being, and the Workplace*. Bloomington: Indiana University Press.
- Sahlins, Marshall 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton.

